

UITTREKSELS VAN KAARTEN VÓÓR 1878

De rijke geschiedenis van de kartografie in België kan slechts benaderend geïllustreerd worden door de 12 kaartuittreksels van plaat I.3.1. De voorbeelden werden zodanig gekozen dat ze niet alleen een illustratie van de kaartproductie in bepaalde perioden zijn maar tevens een evolutieschets van de karteermethode en de realisatietechnieken alsook van de landschappen zelf, in het bijzonder de tegenstelling tussen stad en platteland. De uittreksels 2, 3, 4, 5, 6, 8, 10 en 12 zijn afkomstig van de Koninklijke Bibliotheek Albert I (Afdeling kaarten en plannen), 1 en 9 van het Nationaal Geografisch Instituut, 7 van de Nederlandse Topografische Dienst te Delft en 11 van het Gemeentekrediet van België.

In de Renaissance lag het zwaartepunt van de West-europese kartografie in Duitsland (sensu lato) en Italië. In de eerste helft van de zestiende eeuw komt daar verandering in, met name een verschuiving in noordwestelijke richting. Tot ver in de tweede helft van de zestiende eeuw ligt het accent van de kaartproductie in de Zuidelijke Nederlanden. In deze bloeiperiode komt de leerling van de Leuvense professor Gemma Frisius (1508-1555), de wereldberoemde Gerardus Mercator (Gerhard Kremer, 1512-1594), zeker op de eerste plaats. Mede door de belangstelling voor de grote ontdekkingsreizen legde Mercator zich in het bijzonder toe op de atlaskartografie. Ook in de regionale kartografie liet hij zich niet onbetuigd. Dit wordt geïllustreerd door *uittreksel nr. 1*, dat een verkleinde uitsnede is (1:200 000) van Mercators beroemde Kaart van Vlaanderen « *Exactissima Flandriae descriptio* » van 1540 op een benaderende schaal van 1:180 000. Deze kaart werd door Mercator zelf gegraveerd, maar vermoedelijk door Jacob van Deventer ontworpen.

Reeds in 1536 had Jacob van Deventer (ca. 1500-1575) zijn kaart van het hertogdom Brabant klaar. De uitgave van 1571 (*uittreksel nr. 2*) is een reductie op benaderende schaal 1:180 000, gerealiseerd door Abraham Ortelius, eveneens een grote Vlaamse kartograaf die leefde van 1527 tot 1598. Deze kaart werd opgenomen in zijn « *Theatrum Orbis Terrarum* » of « *Theatre, oft Toonneel des Aertbodems* ». Qua stijl lijkt dit kaartuittreksel zeer sterk op het vorige. De gemeentecentra vormen inderdaad samen met enkele andere planimetrische componenten zoals rivieren, kanalen en bossen, de enige componenten van het gehele kaartbeeld. Jacob van Deventer is op wereldvlak vooral bekend om zijn plattegronden die hij, in opdracht van Filips II, vervaardigde van het merendeel van de Noord- en Zuidnederlandse steden.

In de zeventiende eeuw verschuift het zwaartepunt van de Westeuropese kaartuitgeverijen verder noordwaarts: van Leuven naar Leiden en van Antwerpen naar Amsterdam. In Noord-Nederland wordt het kartografisch hoogtepunt bereikt door de werken van ondermeer de generaties Blaeu en Hondius-Janssonius. De landmeters en vooral Willebrord Snellius (1580-1626) schenken meer aandacht aan de meetkundige juistheid van de kaartopnamen. Dit wordt geïllustreerd door *uittreksel nr. 3* van M.F. van Langren (ca. 1600 - ca. 1675). Deze kaart komt uit de atlas van W.J. Blaeu en werd uitgegeven in 1635. Dit voorbeeld illustreert niet enkel de nauwe relaties die tussen Noord en Zuid bestaan, maar tevens de preciesere kartografische weergave van de stadsbewoning zoals te Brussel en te Vilvoorde.

In de periode 1706-1712 wordt een kaart van het huidig Belgisch grondgebied op 24 bladen uitgegeven door de Brusselaar Eugène Henri Fricx (ca. 1670 - ca. 1730). Dat deze gedetailleerde kaartopname op een benaderende schaal van 1:135 000 veel succeskende, getuigen o.m. de heruitgaven door Crépy in 1743 (*uittreksel nr. 4*) en door G. Fricx tussen 1745 en 1747.

Halfweg de achttiende eeuw wordt de triangulatiemethode druk toegepast in Duitsland en vooral in Frankrijk, waar de Cassini's met behulp van de methode van Snellius, een systematische opname verrichten van het totale Franse grondgebied in de periode 1744-1789, op schaal 1:86 400. In dezelfde Franse bloeiperiode worden de Oostenrijkse Nederlanden gekarteerd onder leiding van graaf Joseph de Ferraris (1726-1814). Deze eerste systematische grootschalige topografische kartering op schaal 1:11 500 (1771-1778) leidde tot een handschriftkaart in drie exemplaren waarvan de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel er één bezit (*uittreksel nr. 6*). Van deze originele kaartserie wordt een verkleinde facsimilie in offset beschikbaar gesteld voor het brede publiek door het Gemeentekrediet van België (*uittreksel nr. 11*).

In 1777-1778 geeft Ferraris in hetzelfde gebied een reeks kaarten uit op 1:86 400. Deze gedrukte kaarten, door L.A. Dupuis gegraveerd, geven voor het eerst het reliëf weer aan de hand van schrapjes (*uittreksel nr. 5*); er is echter nog geen sprake van een systematische arcering, zoals die toen in Frankrijk werd toegepast voor de topografische kartering.

Voor de tweede maal binnen de 50 jaar wordt een officieel-militaire opdracht gegeven tot het karteren van het huidig Belgisch grondgebied. Onder het Hollands regime neemt deze basiskartering een aanvang; voor het eerst op een ronde schaal (1:25 000) en gebaseerd op een systematische georganiseerde triangulatie, aansluitend enerzijds aan het Franse triangulatiernet in het zuiden en anderzijds aan het Noordnederlandse in het noorden. Het grensgebied met Frankrijk werd vanaf 1816 in kaart gebracht en stelselmatig trok men noordwaarts. De Belgische onafhankelijkheid maakte een vroegtijdig einde aan deze kartografische activiteiten van de « Militaire Verkenningen », zodat slechts de kleine helft van België (het zuidelijk gedeelte hoofdzakelijk) in afgewerkte vorm (57 handschriftkaarten) bestaat. *Uittreksel nr. 7* illustreert zeer duidelijk de gedetailleerdheid van zowel de planimetrische als de altimetrise opname, waarbij de systematische schrapjesmethode van Van Gorkum was gebruikt, die steunt op de gelijkaardige reliëfvoorstellingsmethode van J.G. Lehmann (1765-1811). Deze topografische opname-methode werd na 1830 in Nederland verdergezet, waaruit dan de eerste officiële topografische basiskaart van Nederland ontstond.

Intussen was Philippe Vandermaelen (1795-1869) bedrijvig geworden op kartografisch vlak en ongeveer 15 jaar na de oprichting van zijn « *Etablissement Géographique de Bruxelles* », in 1830, kwam zijn eerste topografische kaart op schaal 1:20 000 op de markt. Zijn 250 kaarten, die het totale Belgische grondgebied bedekken, realiseerde hij in nog geen 10 jaar tijd. Het zijn monochrome gravures (*uittreksel nr. 8*) waarbij het reliëf door niet-systematische schrapjes wordt voorgesteld. Alhoewel daterend van een latere periode en gerealiseerd op een grotere schaal dan de Militaire Verkenningkaarten, zijn deze topografische kaarten zowel planimetrisch als altimetrise minder gedetailleerd.

De eerste officiële Belgische kartering behoorde tot de opdracht van het *Dépôt de la Guerre*. Ze is gebaseerd op een totaal-nieuwe waterpassing en triangulatie die startte in respectievelijk 1839 en 1851. Het eerste kaartblad op schaal 1:20 000 kwam in 1866 van de pers, het laatste 15 jaar later. De hele kaartserie was oorspronkelijk een veelkleurig steendrukresultaat, (*uittreksel nr. 9*). Zoals voor de toenmalige topografische kaarten van Frankrijk, werd voor de Belgische kaartserie de equivalente kegelfbeelding van Bonne gebruikt. De opname gebeurde op het terrein zelf met planchet en clinometer. Voor het eerst wordt hierbij de hoogte voorgesteld door hoogtelijnen, waardoor de reliëfsplasticiteit, die op oudere kaarten voorkomt, totaal verloren gaat. Het *Dépôt de la Guerre* geeft in 1874 een kleinschalige verkeerskaart uit van België in 4 bladen op schaal 1:160 000 (*uittreksel nr. 10*).

Zeer weinig kaartopnamen zijn ooit gedrukt geweest op een schaal die groter is dan of gelijk aan 1:10 000. Tot deze uitzonderingen behoren ongetwijfeld de plannen van de « *Kadastrale Atlas van België* », waaraan de naam van P.C. Popp onafscheidelijk verbonden is. Hij realiseerde als oud-controleur van het Kadaster de plannen van zowat 1 800 van de 2 566 gemeenten. De monochrome lithografische kaart werd eerst op schaal 1:7 500 en naderhand op 1:5 000 (*uittreksel nr. 12*) gerealiseerd. De kadasterplannen zijn in België, net als in de buurlanden, ontstaan in het begin van de 19e eeuw.